

Beata Marek, Daria Gęsicka

Otwarty program nauczania o prawie autorskim dla bibliotekarzy

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 3/3, 100-106

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BEATA MAREK
*Prawnik specjalizująca się w prawie nowych technologii, absolwentka
Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*

DARIA GESICKA
*Doktorantka na Wydziale Prawa i Administracji
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*

OTWARTY PROGRAM NAUCZANIA O PRAWIE AUTORSKIM DLA BIBLIOTEKARZY

Nowe możliwości rozwoju

Prawo autorskie to dziedzina szczególnie ważna w pracy bibliotekarzy, którzy każdego dnia mierzą się z ustawowymi obowiązkami, zakresem uprawnień w odniesieniu do tzw. dozwolonego użytku publicznego czy udostępnianiem zbiorów bibliotecznych. Pozyskanie zatem elementarnej wiedzy z zakresu prawa autorskiego jest niezbędne dla tej grupy zawodowej, priorytetem natomiast – zdobycie wiedzy specjalistycznej z obszaru prawa autorskiego. Temu służy międzynarodowy kurs *Copyrights for Librarians*, utworzony przez Berkman Center z Harvard University, przy współpracy Electronic Information for Libraries (EIFL) w roku 2006. Cztery lata później odbyły się pierwsze zajęcia, a w niedługim czasie zostały stworzone krajowe adaptacje, w tym także polska [Marek, 2011].

Polski projekt *Prawa autorskie dla bibliotekarzy*, w obrębie którego stworzono kurs o tożsamej nazwie, został zainaugurowany w lutym 2011 roku, dzięki inicjatywie: Bożeny Bednarek-Michalskiej – pomysłodawczyni projektu, Moniki Wałachowskiej – opiekuna merytorycznego oraz Beaty Marek – koordynatora projektu. Do pracy przy tłumaczeniu oraz adaptacji kursu, liczącego ponad 200 stron przyłączyli się studenci oraz doktoranci Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Uniwersytetu w Białymstoku. Efektem ich pracy, rok później, było zaimplementowanie zasobów edukacyjnych na platformie Moodle. W rzeczywistości kurs został przygotowany już w grudniu 2011 roku, a dwumiesięczną karencję spowodowała konieczność przeniesienia zasobów na elektroniczną platformę.

Kurs e-learningowy jest pierwszym niekomercyjnym kursem dotyczącym praw autorskich, sporządzonym w języku polskim ze szczególnym uwzględ-

nieniem potrzeb środowiska bibliotekarzy. Umożliwia on naukę zarówno w trybie *online*, jak i *offline*, jest dostępny na licencji *Creative Commons* (CC By 3.0), zgodnie z zasadami *Open Access*. Zawartość kursu może być przenoszona na serwery bibliotek bez konieczności uzyskania zezwolenia.

Warto odnotować, że dopiero w 2012 roku nastąpił wzrost zainteresowania¹ tworzeniem specjalistycznych opracowań oraz kursów znajomości prawa autorskiego dla bibliotekarzy, szczególnie w opcji e-learningowej. Począwszy od tzw. zaprogramowanej nauki (ang. *programmed learning*) [Gardner i Holmes, 2006, s. 35], ten sposób kształcenia wyróżnia się interaktywnością i atrakcyjną metodą przekazania treści, możliwością szybkiego nanoszenia zmian, wymiany poglądów oraz łatwej nawigacji. Zaletami są elastyczność wyboru czasu i miejsca uczenia się oraz rozwój samodyscypliny. Uczestnik kursu nie jest bowiem biernym słuchaczem, ale aktywnym uczestnikiem, który sam rozplanowuje system zajęć i udział w dodatkowych zadaniach. Mając to na uwadze kurs został odpowiednio zbudowany czyli podzielony na dziewięć części dzięki czemu uczestnik może realizować jedną lekcję dziennie.

W kursie *Prawa autorskie dla bibliotekarzy* uczestnik ma do dyspozycji *Zasoby dodatkowe*, umiejscowione w każdym module. Jest to połączenie bibliografii z dodaniem orzeczeń krajowych oraz zagranicznych, odnoszących się do problematyki przedstawionej w danym module. Poszczególne rozdziały zostały wzbogacone o filmy, obrazy oraz odesłania do stron ilustrujących wybraną problematykę. W celu utrwalenia zdobytej wiedzy przewidziano *Zadania dodatkowe*, zawierające przykładowe pytania oraz tematy do dyskusji.

Kurs *Prawa autorskie dla bibliotekarzy* składa się z dziewięciu modułów tematycznych. Wiedza zdobywana jest etapami, co sprawia, że usystematyzowanie i powtórzenie materiału zawartego w danym module jest efektywniejsze. Elektroniczne kształcenie umożliwia szybką wymianę poglądów, czemu służy *Forum aktualności*. Natomiast *Słownik pojęć* umożliwia przyjazne wyszukanie interesującej frazy.

Kurs e-learningowy jest systematycznie aktualizowany. W sierpniu 2012 roku dodano zbiór ciekawostek, związanych z tematyką wybranego modułu.

Zagadnienia problemowe poruszone w kursie

Kurs, zgodnie z przygotowanymi przez Berkman Center materiałami, został podzielony na dziewięć rzeczowych modułów. Część merytoryczną uzupełnia wprowadzenie do prawa autorskiego oraz wykaz aktów prawnych. Dodatkowo przygotowano słowniczek pojęć, do którego można sięgać

¹ Por. [E-learning]; zob. też Raport przygotowany przez XY Learning Team *Learning problems – E-Solutions 2012* [Czernecka, 2012].

w razie problemów terminologicznych, a także informacje ogólne dotyczące możliwości i sposobów korzystania z kursu.

Na zawartość merytoryczną kursu składają się: wprowadzenie, w którym naszkicowano historyczną ewolucję praw autorskich oraz filozoficzne podstawy wyłonienia się praw autorskich takie jak teoria własnościowa, teoria osobowości, teoria sprawiedliwości społecznej oraz teoria dobra wspólnego oraz moduły, w których skoncentrowano się na omówieniu szczegółowych zagadnień. Każda z tak wyodrębnionych części kursu zawiera kazus, czyli przykładowy problem, z jakim może zetknąć się bibliotekarz. Pod koniec zamieszczono rozwiązanie kazusu oraz dodatkowe pytania, sprawdzające wiedzę. Dołączono także materiały dodatkowe, wzbogacające uzyskane informacje.

W module 1 (*Prawa autorskie i domena publiczna*) omówiono podstawowe zagadnienia związane z prawem autorskim, począwszy od określenia terminologii, ustalenia podmiotu praw autorskich (charakterystyki autorskich praw osobistych i majątkowych, ich ograniczeń, a także sytuacji, kiedy konieczne jest uzyskanie licencji, czyli zgody na korzystanie z utworu od osoby uprawnionej), po typologię stosowaną w Polsce (autorskie prawa osobiste, które trwają wieczyście oraz autorskie prawa majątkowe, które wygasają 70 lat po śmierci autora). Zwrócono ponadto uwagę na pojęcie „domena publiczna”, określając, kiedy utwór przechodzi do domeny publicznej i jakie są tego skutki dla bibliotekarzy, zanalizowano przesłanki tworzenia praw autorskich. W tej kwestii ogromne znaczenie ma ustalenie utworu, czyli jego uzewnętrznienie, ponieważ w systemie prawa *droit d'auteur* uprawnienia do utworu powstają niezależnie od jakichkolwiek formalności, a samo dzieło nawet nie musi być ukończone – przysługuje mu ochrona, o ile spełnia przesłanki uznania za utwór. Określono najbardziej typowe utwory, wraz z podaniem interpretacji wyborów. Istotną kwestią jest przekazanie przez wydawców egzemplarzy obowiązkowych. To zagadnienie ukazano na tle uwarunkowań ich otrzymywania przez biblioteki (uprawnienia, liczba egzemplarzy, sankcje prawne).

Moduł 2 (*Umowy międzynarodowe*) dotyczy międzynarodowego prawa autorskiego. Wskazano poszczególne akty prawa międzynarodowego, które kształtują treść praw autorskich nie tylko w Polsce, ale także poza jej granicami, stanowiąc pewien ponadnarodowy standard ochrony. Ze względu na obowiązującą w prawie autorskim zasadę terytorializmu, autor nie jest podmiotem jednolitej ochrony na całym świecie, ale podmiotem uprawnień, przyznanych mu przez ustawodawstwa krajowe [Traple, 2010, s. 187]. W module tym omówiono ponadto nieprzyjęty przez Parlament Europejski (w głosowaniu z 4 lipca 2012 roku) dokument ACTA, czyli porozumienie dotyczące podrabianych towarów oraz piractwa w sieci.

Niezwykle istotne znaczenie z punktu widzenia bibliotekarzy ma treść modułu 3 (*Zakres prawa autorskiego*). Określono tu podstawową terminologię, jak pojęcie utworu, oraz zagadnienie relacji między nośnikiem

utworu, czyli materialnym przedmiotem, na którym utwór został wyrażony a samym utworem. Odmienne niż w przypadku tradycyjnego prawa własności, nabycie egzemplarza nie oznacza, że zostają przeniesione prawa autorskie, lecz dochodzi jedynie do nabycia prawa własności do egzemplarza, dzięki czemu jego właściciel może swobodnie z egzemplarza korzystać, rozporządzać nim. Istotne jest zastrzeżenie, że nabywca oryginału ma ustawowy obowiązek udostępnienia go twórcy w takim zakresie, w jakim jest to niezbędne do wykonywania prawa autorskiego, ale w zamian może domagać się zabezpieczenia oraz wynagrodzenia za korzystanie [Ustawa, 2006, art. 52 ust. 3]. Dodatkowo, art. 32 ust. 2 ustanawia dla twórców dzieł plastycznych lub ich bliskich prawo pierwokupu w przypadku podjęcia przez właściciela egzemplarza utworu decyzji o jego zniszczeniu.

W module 3 omówiono także zasady dotyczące dzieł zbiorowych, współautorskich lub wykonanych w trakcie wykonywania obowiązków pracowniczych, ze wskazaniem czasu ochrony utworów. Zwrócono uwagę na odmienne zasady ochrony programów komputerowych oraz baz danych, w przypadku których zakres dozwolonego użytku jest węższy niż w odniesieniu do pozostałych utworów. Węższy zakres dozwolonego użytku przejawia się w tym, że zarówno w odniesieniu do programów komputerowych jak i elektronicznych baz danych spełniających cechy utworu wyłączona została przez ustawodawcę możliwość powołania się na dozwolony użytek osobisty. Należy w tym miejscu poczynić zastrzeżenie, że w przypadku elektronicznych baz danych dozwolony użytek osobisty jest dopuszczalny tylko, gdy korzystanie z utworu dotyczy własnego użytku naukowego niezwiązanego z celem zarobkowym [Barta i Markiewicz, 2010, s. 158].

Moduł 4 określa ograniczenia treści autorskich praw majątkowych – dozwolony użytek publiczny. Biblioteki umożliwiają osobom trzecim korzystanie z utworu bez potrzeby uzyskiwania zgody od pomiotu uprawnionego, co wpływa na istotne ograniczenie treści autorskich praw majątkowych. Podjęto zatem kwestię dozwolonego użytku publicznego w tym przypadku, zwłaszcza w aspekcie: prawa do zwielokrotniania utworów za pośrednictwem urządzeń reprograficznych, udostępniania materiałów chronionych prawem autorskim za pośrednictwem komputerów bibliotecznych, tworzenia kopii dla czytelników korzystających z usług bibliotek oraz kopii cyfrowych służących uzupełnieniu, zachowaniu lub ochronie własnych zbiorów, a także przygotowywania materiałów dla studentów (tzw. prawo cytowania, art. 29 prawa autorskiego i praw pokrewnych), przystosowanie materiałów na potrzeby osób niewidomych, niedowidzących i posiadających ograniczoną zdolność czytania oraz w celu wypożyczania międzybibliotecznego.

Zgodnie z wykładnią przepisu art. 28 prawa autorskiego i praw pokrewnych biblioteki (publiczne i niepubliczne, gdyż ustawodawca nie wprowadza rozróżnienia) są uprawnione do określonego udostępniania i powielania utworów oraz przedmiotów praw pokrewnych. Chodzi o:

1. Udostępnianie nieodpłatnie (zarówno czytelnicy, jak i biblioteki nie uiszczają opłat na rzecz uprawnionych do udostępnianych utworów), w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarzy utworów rozpowszechnionych (w rozumieniu art. 6 ust.1 pkt 3 prawa autorskiego i praw pokrewnych, czyli zarówno publikowanych w wydawnictwach, jak i rozpraw doktorskich, które przed obroną przedstawiane są do wglądu), zgodnie z wewnętrznym regulaminem, prezencyjnie lub w formie wypożyczenia miejscowego/pozamiejscowego.

2. Sporządzanie lub zlecenie sporządzenia egzemplarzy rozpowszechnionych utworów (zarówno z egzemplarza znajdującego się we własnych zbiorach, jak i wypożyczonego) w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów. Sporządzona kopia może mieć postać identyczną jak oryginał, lub być zapisem cyfrowym, magnetycznym, fotograficznym.

3. Udostępniania zbiorów w celach badawczych lub poznawczych (istnieje obowiązek uzyskania tej pewności), za pośrednictwem terminali znajdujących się na terenie tych jednostek (w wewnętrznych sieciach teleinformatycznych, np. intranecie).

W module 5 (*Zarządzanie prawami autorskimi*) omówiono różnice między prywatnym zarządaniem prawami a zarządaniem publicznym. Odnotowano tu fakt, że zarówno w prawie polskim jak i międzynarodowym brakuje zadowalającej regulacji odnośnie do tzw. *orphan works*, czyli utworów o niemożliwym do ustalenia autorstwie. Dużo miejsca poświęcono samodzielnemu zarządzaniu uprawnieniami, wskazując na różnice między umową licencyjną a umową przenoszącą prawa własności, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska cyfrowego. Podano wzór umowy licencyjnej, dotyczącej baz danych, a także określono zasady funkcjonowania organizacji zbiorowego zarządzania oraz obowiązkowego pośrednictwa organizacji zbiorowego zarządzania, które w prawie polskim dotyczy m.in. korzystania z utworów anonimowych, zwielokrotniania utworów za pomocą urządzeń reprograficznych, odtwarzania utworów oraz korzystania z utworów audiowizualnych. W tych przypadkach konieczne jest uiszczenie opłaty na rzecz organizacji zbiorowego zarządzania, która następnie dokonuje repartycji zysków między uprawnionych. W Polsce, zgodnie z zezwoleniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, funkcjonuje 15 organizacji zbiorowego zarządzania.

W module 6 (*Ruch Creative Commons oraz inne inicjatywy*) ukazano różne inicjatywy na rzecz uwolnienia nauki i kultury, co nabiera znaczenia w sytuacji coraz powszechniejszego udostępniania utworów na licencji *Creative Commons*. Omówiono tu założenia ruchu *Open Access*, czyli wolnego dostępu do osiągnięć naukowych, co w rezultacie ma się przekładać na rozwój nauki.

Moduł 7 (*Środki ochrony w razie naruszenia praw autorskich*) porusza zagadnienia środków ochrony praw autorskich, przebiegu postępowania, rozstrzygnięć, a także niezwykle istotnych wyłączeń odpowiedzialności za

naruszenia praw autorskich w przypadku dostawców usług sieciowych, w tym bibliotekarzy, których działalność można zakwalifikować jako świadczenie usług drogą elektroniczną (w rozumieniu Ustawy z 18 lipca 2002 roku o świadczeniu usług drogą elektroniczną) [Ustawa, 2002].

W module 8 (*Tradycje kultury*) można znaleźć informacje o zasadach ochrony oraz korzystania z tradycji i dziedzictwa narodowego, a także postulowanych zmianach, które uczyniłyby tę ochronę skuteczniejszą. Dużo uwagi poświęcono już istniejącym rozwiązaniom ustawodawczym w innych systemach prawnych.

W ostatnim z modułów – 9 (*Aktywizacja społeczna*) wskazano sposoby włączenia się bibliotekarzy w proces kształtowania prawa autorskiego, a także omówiono inicjatywy podejmowane przez bibliotekarzy zrzeszających się w celu wspólnej walki o lepsze zabezpieczenie praw bibliotek, zwłaszcza w ramach dozwolonego użytku publicznego, jak również do nieodpłatnego udostępniania utworów.

Podsumowanie

Otwarty program nauczania wdrożony na platformie Moodle Biblioteki Uniwersyteckiej UMK daje duże możliwości samokształcenia dla bibliotekarzy. Świadomość uprawnień przysługujących oraz ograniczeń związanych z respektowaniem prawa autorskiego na pewno przyczyni się do ułatwienia pracy w bibliotekach poprzez ustalenie jakie działania mieszczą się w granicach prawa, a jakie poza nie wykraczają. Przystępne przeanalizowanie tematów w formie *case study* umożliwia przeprowadzenie praktycznej lekcji. Kurs ma w dużej mierze charakter kompleksowy, przedstawione zagadnienia dotyczą bowiem nie tylko wiedzy elementarnej, ale i specjalistycznej związanej z funkcjonowaniem bibliotek. Znaleźć tu także można nawiązania do ustawodawstw zagranicznych dzięki czemu kurs ma walor prawnoporównawczy.

Uczestnikiem kursu może być każda osoba. Po zalogowaniu się na stronie <https://moodle.umk.pl/BU/login/index.php?logginguest=true> (osoby nie posiadające kont na serwerach UMK logują się jako „Gość”) uzyskuje się pełen dostęp do zawartości kursu.

Kurs ma charakter edukacyjny i nie stanowi porady prawnej. Oparty jest on na fikcyjnych przykładach. W przypadku chęci przeanalizowania konkretnego przypadku uczestnik kursu może opisać swój problem w *Forum Aktualności* lub/i wysłać zapytanie do twórców kursu.

Bibliografia

- Barta J., Markiewicz R. (2010), *Prawo autorskie*. Warszawa.
- Czernecka M. (i in.) (2012), *Learning problems E-Solutions 2012* [online]. XY Learning Team [dostęp: 2013-02-11]. Dostępny w World Wide Web: http://www.xylearningperspectives.pl/files/raport_lpes2012_skrot1.pdf.
- [E-learning] *E-learning w Europie*. [online]. [dostęp: 2013-02-11]. Dostępny w World Wide Web: <http://hrstandard.pl/2012/02/03/e-learning-w-europie/>.
- Gardner J., Holmes B. (2006), *E-learning: Concepts and Practice*. Londyn.
- Jankowska M. (2011), *Autor i prawo do autorstwa*. Warszawa.
- Marek B. (2011), *Copyrights for Librarians. Interview with Teresa Hackett* [online]. [dostęp: 2012-08-07]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sknpt.umk.pl/?p=191>.
- [Ustawa, 2002] Ustawa z dnia 18 lipca 2002 roku o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Dz.U. z 2002 r. Nr 144, poz. 1204 z późn. zm.
- [Ustawa, 2006] Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jednolity). Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631 z późn. zm.
- Traple E. (2010), *Umowy o eksploatację utworów w prawie polskim*. Warszawa.

Daria Gęsicka, Beata Marek

The open teaching program about the copyright for librarians

Summary

The article describes a new possibility for e personal knowledge development concerning copyright for librarians. The paper concentrates on pointing out the advantages of participation in the electronic platform of the newly created training program *Copyright for the Librarians* based on the Open Access idea and available through the license Creative Commons Copyright 3.0. The authors indicate problems that arose during the course and reasons for the librarians to partake in the training.